

Чала А. Г.

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради,

м. Харків, Україна

anya.chalaya@ukr.net

МОВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті здійснюється аналіз поняття «мовна компетентність», «мовленнєва компетентність», розглядається структура професійної компетентності майбутніх педагогів. Охарактеризовано аналіз проблеми дослідження мовної компетентності майбутніх педагогів під час вивчення фахових дисциплін; перелік основних понять проблеми формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів під час вивчення фахових дисциплін «компетентність», «мовлення», «мовна компетентність», «мовленнєва компетентність» та деякі суміжні з ними поняття; понятійний аналіз проблеми дослідження уможливорює також формулювання визначення поняття «формування мовної компетентності педагогів» як розвитку сукупності мовленнєвих знань, умінь і навичок професійного спілкування майбутніх учителів, із одночасним формуванням у них позитивної мотивації та самооцінки розвиненості означеної компетентності на засадах компетентнісного, діяльнісного та соціолінгвістичного підходів. Здійснено аналіз останніх джерел та публікацій досліджуваної теми.

Ключові слова: компетенція, компетентність, мовна, мовленнєва компетентність педагога, професійна компетентність, структура професійної компетентності, рівень мовленнєвої компетентності майбутніх учителів.

Реформування освіти та входження України в європейський освітній простір зумовлюють необхідність модернізації системи взаємодії викладача і студента в освітньому процесі. Рівень освіченості студентів, конкурентоспроможність на ринку праці передусім залежить від особистості та обізнаності викладача, його фахового потенціалу, рівня володіння мовною й професійною педагогічною компетентністю [4]. Багатофункціональність української мови, її державний статус, стан і розвиток сучасної цивілізації вимагають від педагогів досконалого володіння як основами лінгвістичних одиниць різних структурних рівнів, так і всіма мовними засобами й особливостями їх реалізації під час спілкування. На сьогодні існує проблема в тому, що нібито і є суспільне замовлення на мовну особистість, однак на виході контролюється не готовність її взаємодіяти в суспільстві, а знання граматичних правил, уміння поставити, де потрібно, двокрапку чи апостроф,

переказати готовий текст і визначити в ньому головну думку тощо. Однак у професійній діяльності ніхто не вимагає писати диктанти та розповідати правила. І виявляється, що студент, який грамотно писав диктанти, знає мовні норми, володіє типами мовлення, не знає, як розпочати чи підтримати світську розмову, вирішити конфліктну ситуацію, відреагувати на образу, презентувати себе як гідного конкурента, зацікавити співрозмовника чи переконати опонента. Відповідно до вимог сучасної освіти, результатом її мають бути компетентності, важливим складником яких є особистісні характеристики майбутнього фахівця.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Відомо, що раніше фахівець оцінювався відповідно до рівня своєї кваліфікації. На сьогодні недостатньо володіти певною кваліфікацією, потрібно бути професійно компетентним, вирізнятися здатністю та уміннями постійно вирішувати різні завдання, що виникають у професійній діяльності. Формування мовної особистості починається зі школи, й продовжується у ЗВО, де студенти засвоюють професійну термінологію, для застосування в подальшій фаховій діяльності. Мовна освіта покликана формувати в майбутнього фахівця усталену мотивацію до вивчення рідної та іноземних мов.

Актуальність питання пов'язана з тим, що на початку навчання студенти ще не володіють на високому рівні мовною, мовленнєвою та комунікативною компетентностями, а тому плутають поняття «мова» і «мовлення», припускаються дисграфічних і дизорфографічних помилок на письмі. Завдання вищої школи – сформувати в студентів професійну компетентність загалом, і мовну як її невід'ємний складник зокрема. Акцентуємо, що мова й мовлення обслуговують усі види діяльності сучасного педагога, що вимагає від нього володіння на високому рівні мовною, мовленнєвою та комунікативною компетентностями.

Формування мовної особистості, яка б уміла точно висловлювати свої думки й виражати потреби, брати активну участь у процесі комунікації й вдало використовувати мовні засоби відповідно до поставленої мети, цілей і завдань спілкування, зумовлює потребу у виробленні технології такого формування.

Мета статті – обґрунтувати значення мовної компетентності як складника професійної компетентності педагога, визначити умови, що стимулюють його професійне зростання.

Аналіз останніх публікацій з обраної теми. У психолого-педагогічній літературі існує велика кількість робіт, присвячених проблемі формуванню компетентностей, зокрема у наукових студіях В. Абрамян, Н. Бібік, О. Біляковської, А. Богуш, О. Бодальова, Є. Бондаревської, Н. Бутенко, Б. Гершунського, А. Годлевської, В. Кан-Калік, А. Капської, І. Лапшиної, О. Леонтьєва, А. Хуторського, А. Щекатунової та інших.

Виклад основного матеріалу. Оволодіння компетенціями будь-якого фаху розпочинається із засвоєння загальних і професійних знань, а також

оволодіння основними способами вирішення професійних завдань, тобто оволодіння мовою професійного спілкування. Інтеграційні процеси, що спонукають українське суспільство до радикальної перебудови соціокультурного середовища, визначають необхідність підготовки фундаментально підготовлених, компетентних, конкурентоспроможних фахівців, зокрема педагогів.

Із наукових джерел відомо, що професійна компетентність учителя – інтегроване професійно особистісне утворення, у якому внутрішні ресурси людини, її особисті якості та здібності розглядаються як джерело й критерії ефективної предметної діяльності в системі освіти. Є підстава стверджувати, що це – інтегративна властивість особистості, що володіє комплексом професійно значущих для вчителя якостей, має високий рівень мовної, науково-теоретичної й практичної підготовки до творчої педагогічної діяльності та ефективної взаємодії з учнями в процесі педагогічної співпраці на основі впровадження сучасних технологій для досягнення високих результатів.

Підготовка майбутніх учителів до фахової компетентності не можлива без мовної компетентності, яка визначається як невід’ємний складник загальної професійної освіти майбутніх педагогів. Мовна освіта повинна готувати фахівця, органічно адаптованого до життя у світі багатоманітних зв’язків – від контактів із найближчим оточенням до глобальних зв’язків. На сьогодні важливо навчити студентів різних професій комунікувати між собою, сприяти взаєморозумінню. Зауважимо, що необхідно підготувати не лише майбутніх фахівців, а справжніх патріотів України як потужного національно-об’єднувального чинника, а й забезпечити володіння державною мовою на належному рівні, оскільки успіх комунікації переважно залежить від мовної компетентності адресанта і адресата, тобто від сформованої мовної й комунікативної компетентності особистості.

Досліджуючи професійну компетентність, А. Маркова розуміє її як поєднання здатності та готовності індивіда до професійної діяльності [5]. Однак, таке визначення є досить вузьким, оскільки професійна компетентність це не лише базові знання й уміння, а також здатність спеціаліста орієнтуватися в професійних чи життєвих ситуаціях, використовуючи знання та практичні навички, отримані в період навчання.

На думку Н. Баловсяк, професійна компетентність – це найвищий рівень професійної майстерності – знань, умінь, розвитку здібностей, результатів і способів діяльності людини, норм поведінки, внутрішніх мотивів, що надають людині можливість досягти високих результатів у певній професійній діяльності. Отже, компетентність – це здатність особистості виконувати професійну діяльність на найвищому рівні майстерності [3].

Відомо, що існують два терміни іншомовного походження – «компетенція» і «компетентність», які мають один латинський корінь. Деякі вчені розуміють дефініцію термінів «компетенція» і «компетентність» як синонімічні лексичні структури. Інші вчені схильні до розмежування цих

понять (І. Барахович, Г. Вороніна, О. Дрогайцев, Н. Кузьміна, Т. Симоненко, В. Софронова), визначаючи комунікативну компетенцію похідною, вужчою від комунікативної компетентності [1].

Зауважимо, що ці два терміни на сьогодні є предметом дискусій, оскільки вони дуже близькі і (на думку більшості науковців) переважно уточнюють і доповнюють один одного, ніж суперечать один одному. Якщо ж розглядати ці поняття в контексті загальноєвропейських рекомендацій із мовної освіти, то «компетенції є сумою знань, умінь і характерних рис, що дозволяє особистості виконувати певні дії», які забезпечують міжособистісне спілкування [7].

Просто бути носієм мови, володіти її засобами не дає можливості повноцінно спілкуватися, оскільки для ефективного спілкування необхідні й інші знання, уміння та навички. Потребують докладнішого коментування компетенції, яких має набути кожен мовець, під час навчання в ЗВО. Мовна компетенція – це «не тільки володіння граматикою й словником, а й знання умов, ситуацій, у яких відбувається мовленнєвий акт» [7]. Визначення цього лінгвістичного поняття значно ширше, воно є одним із найважливіших понять соціолінгвістичної та комунікативної компетенції.

Мовна компетенція – це знання учасниками спілкування комунікації мови, тобто мовних законів, правил, за якими формуються правильні мовні конструкції та повідомлення, здійснюється їх трансформація.

Учасники спілкування повинні володіти засобами мови, якою вони спілкуються, оскільки за допомогою них можна побудувати й сформулювати значущі висловлювання, уміло їх використовувати. Йдеться про знання мови на фонологічному, семантичному (лексичному й граматичному) і структурно-синтаксичному рівнях, тобто знання всіх елементів фонетики певної мови, законів сполучуваності алофонів у мовленні, знання граматичних категорій та правил їх поєднання, розуміння значень великої кількості слів, що складають лексичну основу мови та знання правил їх сполучуваності та деривації (лат. derivative – утворюю), уміння формувати речення різних семантичних та структурних типів [7]. Окрім цих складників, до мовної компетенції відносять уміння перефразування висловлювань, розрізнення синонімії та омонімії, правильних і неправильних (девіативних) речень.

Із наукових джерел відомо, що термін «мовна компетенція» був уведений американським лінгвістом Н. Хомським з метою протиставлення «знань мови» (competence) «використанню мови», тобто «мовній активності» (performance) [3]. Учений під цим поняттям розумів факт індивідуального світосприйняття, як здібність особистості, яка необхідна їй для виконання певної мовленнєвої діяльності засобами мови. Мовна компетенція формується внаслідок взаємодії вроджених знань і пасивно засвоєваного мовного матеріалу.

Н. Хомський укладав у поняття мовної компетенції людини насамперед знання про мову та правила використання її засобів у мовленнєвій діяльності. Як справедливо зауважує Ф. Бацевич, заслуга вченого полягає в тому, що він

розкрив «положення про творчий, діяльний, креативний характер мовної (точніше мовленнєвої) діяльності людини та необхідності вивчення цього її напряму у всіх можливих виявах; остання втілилась у введенні в дослідження нової пізнавальної опозиції «мовна компетенція»; генеративна граматики Н. Хомського (у всіх її варіантах) описує передусім компетенцію мовця» [4].

Послідовники Н. Хомського Дж. Грін, Г. Хармон, Д. Хаймс розширили обсяг лінгвістичного поняття. Так, наприклад, Д. Хаймс дійшов висновку, що «компетенція – це не тільки володіння граматикою й словниковим складом мови, а й знання умов, ситуації, у яких відбувається мовленнєвий акт» [9].

Д. Хаймс розширює зміст поняття «мовна компетенція» і пропонує ще два інших, які враховують соціопрагматичні характеристики мовленнєвої діяльності людини, – соціолінгвістична та комунікативна компетенції [9].

Найбільш повним на нашу думку є визначення Н. Мордовцевої, яка дає таке визначення мовної компетенції – це практичне володіння українською мовою, її словниковим запасом, граматичним ладом, дотримання в усних і писемних висловлюваннях мовних норм [5].

Зважаючи на вищезазначені підходи щодо розуміння мовної компетентності, можна стверджувати, що для сучасної освіти мовна компетенція – це засвоєння, усвідомлення мовних норм, що склалися історично в фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці та адекватне їх застосування в професійній діяльності. Своєю чергою можна виділити структурні компоненти мовної компетенції, що відповідають рівням системи мови: фонетичний, лексичний, граматичний.

Дослідники Л. Щерба, О. Божович стверджують, що процес перетворення мовної системи в індивідуальний засіб формування й формулювання думки завершується формуванням мовленнєвої компетентності [3]. Мовленнєва компетентність у лінгводидактиці розглядається як мовленнєвий досвід, дискурсна (дискурсивна) компетенція, лінгвістична компетенція [4], володіння мовою. Для того, щоб правильно визначити поняття «мовленнєва компетенція» необхідно звернутися до досягнень таких наук як: риторика, соціопсихолінгвістика, неориторика, етносоціопсихолінгвістика.

За твердженням А. Богуш, «мовленнєва компетенція – це вміння адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення [2].

Зауважимо, що мовленнєва компетенція – здатність особистості використовувати мову для досягнення поставлених конкретною мовленнєвою ситуацією цілей, використовуючи для цього мовні, позамовні та інтонаційні засоби виразності, відповідно до відомих мовних норм і правил. Слід наголосити на тому, що мовна й мовленнєва компетентність співвідносяться так само, як і мова й мовлення – мова як знакова система, а мовлення як спосіб використання зазначеної системи. Тому, мовна компетентність є передумовою становлення мовленнєвої компетентності, а

мовленнєва компетентність визначається суб'єктивним утворенням, що містить сукупність мовних і мовленнєвих знань.

Студент має сформовану мовну компетентність, якщо: здатний робити соціально-психологічний прогноз ситуації, у якій відбудуватиметься спілкування, тобто передбачати можливі мовленнєві ситуації; здатний соціально-психологічно програмувати процес спілкування, зважаючи на специфіку комунікативної ситуації; уміє знаходити спільну мову в соціально-психологічній атмосфері комунікативної ситуації; здатний здійснювати соціально-психологічне управління процесами спілкування в комунікативній ситуації.

Висновки й перспективи подальших досліджень. На основі проведеного аналізу, дійшли висновку, що мовна компетенція – складне поняття, що поєднує мову й мовлення та характеризує особистість як людину, яка володіє мовою, уміє комунікативно доречно користуватися нею на основі граматичних правил. Розглянувши зазначені вище компетенції, ми дійшли висновку, що слід прийняти розмежовувати мовленнєву та мовну компетенції, бо остання входить до складу першої, тому їх не можна ототожнювати. Формування цих компетенцій є актуальною проблемою в методиці, але потрібно зазначити, що формування мовної особистості не обмежується навчальною програмою вищої освіти, а триває доти, доки є актуальною мовна діяльність людини, тобто впродовж усього життя. Неперервна мовна освіта, починаючи з родинного виховання, закладу середньої освіти і до професійної освіти, має орієнтуватись на розвиток мовної особистості, що забезпечує розширення функцій державної мови, творення україномовного середовища, відродження народної культури спілкування.

Отже, мовна компетентність полягає у свідомому аналітичному сприйнятті словників української мови, обізнаності історичних особливостей її функціонування, взаємозв'язку з етносом, знаннях тенденцій розвитку на сучасному етапі, критичному огляді професійної лексики тощо. Очевидним є факт, що жоден свідомий громадянин держави не має залишатися осторонь таких мовних процесів, як зміни в лексичному складі мови, її фразеологічних і синтаксичних засобів тощо. Саме факт небайдужості до таких процесів може сприяти не тільки формуванню, а й розвитку мовної компетентності, свідомому й критичному ставленню до змін, що відбуваються в процесі сучасного розвитку української мови. Так, мовна компетентність є чинником, що визначає освіченість кожної людини.

Література:

1. Бацевич Ф.С. «Роздуми про мову» Ноама Хомського / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів: Ініціатива, 2000. – 352 с.
2. Богуш А. М. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку: програма та методичні рекомендації / Укл. А.М. Богуш. – Київ : ІЗМН, 1997. – 112 с.
3. Великий тлумачний словник української мови [уклад. і головн. ред. Бусел В. Т.]. – Київ-Ірпінь: Перун, 2003. – 1440 с.
4. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – Київ : Ленвіт, 2009. – 143 с.
5. Мордовцева Н.В. До проблеми формування мовної компетенції учнів / Н.В. Мордовцева // Проблеми суч. пед. освіти. – Вип. № 19. – Ч. II. – 2000. – С. 43–51.
6. Пентиліук М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті / М. Пентиліук // Укр. м. і літ. у школі. – 2010. – № 2. – С. 2–5.
7. Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М. Пентиліук. – Київ : Ленвіт, 2003. – 69 с.
8. Трубачева С.Е. Умови реалізації компетентнісного підходу в навчальному процесі / С.Е. Трубачева // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) / під заг. ред. О.В. Овчарук. – Київ : «К.І. С», 2004. – 112 с.
9. Hymes D.H. On communicative competence. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971. – 213 p.